

РОЛЯ ЛЕКСІЧНЫХ ДЫЯЛЕКТЫЗМАЎ У ЛІТАРАТУРНА-МАСТАЦКІМ ТЭКСЦЕ (на прыкладзе аповесцяў І. Пташнікава)

І.М. Ячмянёва (кафедра агульнага і славянскага мовазнаўства)

Творы І. Пташнікава адметныя сваёй мовай. Для стварэння і абмалёўкі вобразаў і характараў персанажаў пісьменнік шчодро карыстаецца жывым народным словам. У аповесцях І. Пташнікава ва ўсім багацці выявіўся дыялект Лагойшчыны, які вызначаецца свежасцю і трапнасцю мастацкай апрацоўкі.

Лексічныя дыялектызмы называюць з'явы, для абазначэння якіх у літаратурнай мове ўжываюцца іншыя словы. Сярод іх вылучаюцца ўласналексічныя і этнаграфічныя дыялектызмы. Уласналексічныя дыялектызмы – мясцовыя назвы агульнавядомых прадметаў. Яны маюць сінонімы ў літаратурнай мове: вітка (дыял.) – галінка (літ.), ласонікі (дыял.) – прысмачкі (літ.), паснешка (дыял.) – бульба-скараспелка (літ.), прэнзлі (дыял.) – махры (літ.), пэйчык (дыял.) – бізун (літ.), саганок (дыял.) – чыгунок (літ.), святюк (дыял.) – світанне (літ.), скаба (дыял.) – рабрына (літ.), спінжарня (дыял.) – каморка (літ.), сярнічка (дыял.) – запалка (літ.), недалугі (дыял.) – хваравіты (літ.), перапёлісты (дыял.) – пярэсты (літ.), хадацкі (дыял.) – пешаходны (літ.), длу-баць (дыял.) – дзяўбаць (літ.), заштабнаваць (дыял.) – зашыць (літ.), пад'ялдыкваць (дыял.) – падкалупваць (літ.), пастыдацца (дыял.) – пасаромецца (літ.), дагібелі (дыял.) – многа (літ.), льга (дыял.) – можна, магчыма (літ.) і г. д.

Усе лексічныя дыялектызмы можна размеркаваць па лексіка-семантычных трупках: назвы гаспадарчых будынкаў; прадметаў і іх частак; ежы, страў; азначныя назвы асоб; назвы прымет прадметаў; дзеянняў, прымет дзеянняў і інш. Паспрабуем гэта зрабіць з дыялектызмамі, ужытымі ў творах І. Пташнікава:

1) назвы гаспадарчых будынкаў: асвер – журавель (у студні), гатар – лесапілька, праварына – стойла, перагародка ў хляве.

Пахне дымам ад сасновай кары – падмялі, мусіць, на двары трасочнік і заняслі ўсёў печ [1, с. 338].

Трасочнік. Дрывотнік.

2) назвы прадметаў і іх частак: бурвалак – кавалак драўлянай палкі, лагожы – сані-развалкі для перавозкі грузаў, ляжэйка – аглабіна (у калёсах), верхняя частка драбін (у возе), наберткі, набераткі – раменная частка вупражы, надзежнік – кавалак палатна, якім накрывалі дзяжу, наперадоўка – вяроўка, прымацаваная спераду воза, якой уціскаюць сена, салому, парубень – рубель (жэрдка для ўціскання саломы, сена), гранка – баразна, градка, дзядок – апорны слупок у гаспадарчым будынку, дыля – тоўстая дошка.

Яна (Тацяна) рэзала кілбасу, і нож скакаў па старым драўляным дэнку [1, с. 249].

Маці рэзала вузенькі доўгі скрылёк сала на ражку стала, не падкладаючы дэнка [2, с. 147].

Дэнка. Дошчачка, на якой рэжучь што-небудзь.

Яшчэ нядаўна тут, у самым нізкім месцы на дарозе, ляжаў насланы драўляны масток на двух круглых легарах [1, с. 538].

Лягар. Бярвенні, якія падкладаюцца пад штабелі дроў, лесу.

У чорнай шыбені ўбачыла (Алімпіяда) свае апушчаныя рукі і нажэутку – светлай плямай [1, с. 8].

Нажэутка. Кароткае верхняе жаночае адзенне, жакет з рукавамі.

Яна (Алімпіяда) спуцілася з горкі і ішла, прыхінуўшы рукі да грудзей, дзе грукала сэрца – як усёроўна нясла перад сабой маленькую Таню, закручаную ў полачкі [1, с. 561].

Полачка. Пялёнка.

3) ацэначныя назвы асоб: плечавень – плячысты чалавек, выцмуглы – вялікі, недалугі – хваравіты.

– Можна, які наш вясковы неўздаляка працнецца... [1, с. 268].

Неўздаляка. Слабы, нездаровы чалавек.

– Але ці пайшла б яна тады пасля вайны за такога шмэндрыка, як я? [1, с. 105].

Шмэндрык. Непрыглядны чалавек.

Пры дапамозе дыялектызмаў гэтай групы І. Пташнікаў перадае розныя адценні – гумару, іроніі, ласкальнасці, асуджэння і інш.

4) назвы прымет прадметаў: намазгляваты – настылы, рымзаты – брудны, падраны.

Заглушыў (Фірага) матор і, калі вываліўся з кабіны на здрабежаны выгаралы падарожнік ля варот на вуліцу, пачуў, што ўсюды надта ціха [1, с. 212].

Здрабежаны. Здратаваны.

І чырвоныя юргіні, вялікія, кунатыя, уткнутыя ля выцяжнай трубы [1, с. 177].

Кунаты. Галінасты.

5) назвы дзеянняў, прымет дзеянняў: адхаладзіць – пабіць, адлупцаваць, ажаргаць – сесці на што-небудзь, як на каня, блүзніць – трызніць, длүбаць – дзяўбаць, драгаць – стукіць, вышмыкнуць – вываліцца, распліхваць – разліваць, патрафляць – дагаджаць, наўрэціца – патрапіць, назызаць – апухаць, маніціца – хацець, спрудзіціца – напружыцца, склець – зябнуць, мерзнуць, дагібелі – многа, рагача – дагары нагамі, памінуцьне – вельмі часта, усмоль – нахабна, пекна – прыгожа.

Каб казалі, што той, другі, лётчык жывы, які на Джаніка быў падобны, я на верыла б адразу, а той не выціўкаў [1, с. 600].

Выціўкаць. Выжыць з цяжкасцю.

Замяце зімой дарогу, і ён будзе чыкілдыкаць, як некалі бацька [1, с. 607].

Чыкілдыкаць. Хадзіць кульгаючы.

Яна мне, гэта безжанка, душу назнайніцу вывернула [3, с. 238].

Назнайніцу. Навыварат.

Сярод лексічных дыялектызмаў, якія ўжывае І. Пташнікаў, можна вылучыць назвы раслін: ванжэўнік – мячэўнік (трава), вобаратнік – падарожнік, канаторэжнік – чарнобыль (трава), рудзік – шчаўе лугавое.

Як бачна, І. Пташнікаў у сваіх творах шырока выкарыстоўвае дыялектызмы з гаворак Лагойшчыны. Гэта з'яўляецца прыметай своеасаблівага мастацкага почырку самабытнага майстра слова, бо яны не толькі ўзбагачаюць мову твораў пісьменніка, але і дапамагаюць стварыць трапную моўную характарыстыку персанажаў, перадаць каларыт мясцовай гаворкі, надаць апісанню вобразнасць і эмацыянальнасць.

Літаратура

1. Пташнікаў, І. Алімпіяда. (Воблакі шасцідзсятых): раман / І. Пташнікаў. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1985. – 623 с.
2. Пташнікаў, І. Найдорф : аповесць / І. Пташнікаў. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1976. – 236 с.
3. Пташнікаў, І. Тартак : аповесць і апавяданні / І. Пташнікаў. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2000. – 462 с.